

temes-1)

LLUÍS TO FIGUERAS. Universitat de Girona

ELS ORÍGENS DE LA REMENÇA DES DE JAUME VICENS VIVES FINS ALS NOSTRES DIES

Una part important de la densa trajectòria com a investigador de Jaume Vicens Vives es va centrar en la història dels remences. L'interès per aquesta qüestió derivava de manera lògica del seu estudi del regnat de Ferran II i de la guerra civil catalana del segle XV. Els remences eren una peça en el complicat escaquer de la política d'aquells anys, a la qual Vicens va consagrar dos llibres: *Historia de los remensas (en el siglo XV)* (Barcelona: 1945) i *El gran sindicato remensa: 1488-1508* (Madrid: 1954).

En aquestes dues obres, que figuren també entre les seves principals aportacions al coneixement de l'edat mitjana catalana, es mostren també, i de manera brillant, les seves qualitats d'historiador. En primer lloc, són el resultat d'una extensa recerca als arxius, principalment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, però també als municipals de Barcelona i Girona, que es tradueix en nombroses cites de documents inèdits, principalment del quatre-cents. En la presentació de la *Historia de los remensas* Vicens assenyala que aquest era el seu llibre preferit per l'ingent esforç esmerçat i per ser un testimoni de la seva «voluntat investigadora». Un altre encert indubtable de Vicens és haver sabut recollir i aprofitar la historiografia existent sobre el tema dels remences,

Jaume Vicens Vives en una intervenció en el Congrés d'història de la Corona d'Aragó celebrat a Càller, Sardenya, el desembre de 1957. A la seva esquerra, Ferran Soldevila, i, darrera, el seus deixebles Emili Giralt i Jordi Nadal Oller

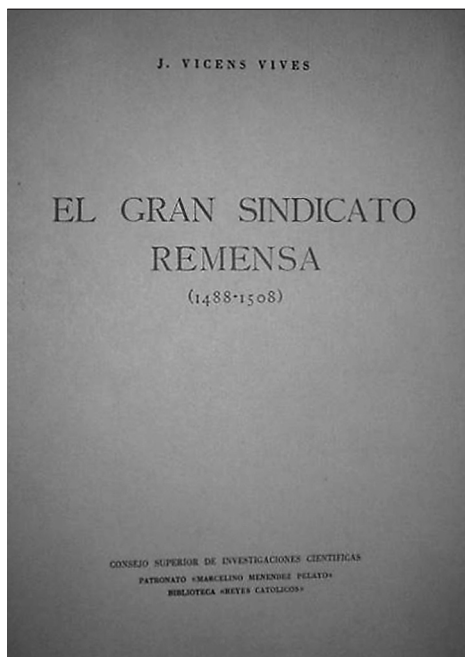

que comptava amb una llarga tradició erudita, inclosa la síntesi –breu però impecable– de Vladimir Piskorski. És, particularment, en la primera part de la seva història dels remences que es fa visible aquesta dependència. Més desigual és l'ús que féu de la producció historiogràfica europea coetània, que també s'interessava per la qüestió de la servitud pagesa. Les anades a congressos internacionals, reforçades per les ocasionals visites d'hispanistes estrangers als arxius catalans, li van permetre establir lligams amb col·legues europeus i nord-americans de primera fila i també sol considerar-se'l un dels introductors de l'escola dels *Annales* a Espanya. Precisament un dels fundadors d'aquest corrent historiogràfic, Marc Bloch, un dels medievalistes més rellevants del segle XX, va dedicar moltes pàgines a la servitud pagesa. Avui, els llibres de Vicens sobre els remences són encara una referència sobre el tema i sovint es compten entre les poques obres d'historiadors catalans que se citen en les síntesis europees. El mapa dels focs remences del seu llibre sobre el gran «sindicat» remença encara és utilitzat i reproduït perquè no existeix una imatge gràfica millor de l'extensió geogràfica dels remences durant el regnat de Ferran II. L'excel·lent vàlua intel·lectual de Vicens es mostra, també, en la capacitat d'inserir la seva història dels remences en una visió més general del fet català com la que es troba en la seva *Notícia de Catalunya*. Els remences que col·laboren amb la monarquia i que formen el partit moderat es perfilen com uns antecessors directes dels catalans contemporanis. En el discurs sobre una pagesia capaç de revoltar-se per la «llibertat» i assolir un triomf en la forma de sentència arbitral de Guadalupe s'hi reconeix també l'empremta del missatge de Vicens. Si avui es poden veure monuments erigits a la memòria dels remences o als seus cabdills, carrers i places que els honoren, si fins i tot se celebren commemoracions i festivals en record seu, és en part perquè algunes de les idees eficaçment exposades per Vicens en els seus llibres han arrelat en l'imaginari col·lectiu dels catalans. Vicens encarna una visió canònica del passat medieval en el qual es poden emmirallar els descendents, suposats o no, dels remences, i que entronca amb una visió nostàlgica del món rural, el «pairalisme».

En els cinquanta anys transcorreguts després de la mort de Jaume Vicens Vives, són molts els aspectes de la seva recerca que s'han completat o revisat. El suposat èxit de la sen-

tència arbitral de Guadalupe ha estat degudament rebaixat i relativitzat per part dels especialistes de la societat rural del segle XVI com Eva Serra i Núria Sales. Tot i les possibilitats de la documentació conservada, és poc el que s'ha escrit després de Vicens sobre els esdeveniments que conformen el conflicte remença del segle XV (amb algunes excepcions importants, com ara l'article J. Fernández Trabal «El conflicte remença a la Catalunya del segle XV (1388-1486)», publicat a *Afers*, 42/43 [2002]). La major part dels esforços s'han concentrat en els segles previs a la guerra, en la recerca dels orígens de la servitud. Un tema que no va interessar gaire Vicens, que es limitava a seguir les tesis de Piskorski sobre un sorgiment tardà de la remença, entre el segle XI i el XIII. La qüestió dels orígens de la remença ha interessat alguns dels medievalistes més prestigiosos que s'han dedicat a la història de Catalunya. Aquest és el cas de Pierre Bonnassie, que en el seu gran estudi dels segles X i XI hi va dedicar unes poques pàgines. Suficients, però, per vincular de manera convincent la difusió de la servitud amb la imposició de noves formes de senyoria i de dependència vassallàtica, una idea posteriorment desenvolupada en el seu article «Le servage: une sous-féodalité?», publicat a *Mélanges de l'École Française de Rome*, 112 (2000). En aquest article relacionava les formes de dependència feudal –les exigències als castlans i feudataris nobles– amb la servitud, o el que s'exigia dels pagesos dels masos. El paral·lelisme en el vocabulari i en els rituals –com l'homenatge– permetia assimilar els masos amb feus i convertia els seus titulars en vassalls solius dels senyors. La diferència era la naturalesa del servei que s'exigia d'uns i altres. Pierre Bonnassie tendia a desconfiar de les categories jurídiques i insistia en una perspectiva més antropològica sobre les condicions de vida dels pagesos o les percepcions ideològiques de la societat. Bonnassie és un exemple paradigmàtic del pas d'una història en el fons molt centrada en els esdeveniments i en els avatars de la política, com era la de Vicens, a una història social. És sobretot Paul Freedman que ha destacat des dels anys vuitanta com a historiador dels orígens de la remença. A ell es

Una de les publicacions que Jaume Vicens Vives va dedicar a l'estudi dels remences.

deu la principal monografia que complementa els treballs de Vicens, publicada en versió catalana l'any 1993: *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, precedida per un conjunt d'articles reunits en el volum *Assaig d'història de la pagesia catalana*, del 1988. Tot i que el llibre és també una síntesi des de l'any 1000 fins a la sentència arbitral de Guadalupe al final del segle XV, les recerques més innovadores se situen en els segles XII i XIII. Freedman va treure a la llum un nombre extraordinari de documents inèdits (autodonacions, reconeixements servils, pagaments de redempcions) que permetien resseguir amb detall la progressiva delimitació

jurídica de l'estatus dels remences, i situaven el moment decisiu dels orígens de la remença a l'entorn de 1200. A més, en els seus treballs va destacar les innovacions jurídiques, i el pes de la redescoberta del dret romà en els canvis socials. Això inclou des de la introducció de nous formularis fins a reflexions dels juristes sobre la legalitat dels drets sobre les persones. Un aspecte, el de la influència del dret romà, ben estudiat per Emmanuele Conte en el llibre *Servi medievali* (1996). Durant la dècada de 1990 el debat historiogràfic, a vegades una mica reiteratiu, sobre si hi hagué una crisi social brusca (mutació feudal) el segle XI o bé un procés més gradual de canvi social, va permetre l'ús de l'asseriment de la pagesia catalana com a argument a favor de la darrera tesi per part de Paul Freedman i Gaspar Feliu, enfront del posicionament més favorable a la primera d'estudiosos com Thomas Bisson i Josep Maria Salrach.

Un excel·lent complement de les recerques de Paul Freedman és la tesi de Pere

Benito, *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, publicada l'any 2003. En ella es mostra com la servitud va permetre als senyors de la terra quedar-se amb una parcel·la de jurisdicció sobre els seus pagesos, en especial tot allò referent a la detenció de la tinença, entre mitjan segle XII i mitjan segle XIII, a més de proposar una relectura de la famosa constitució *Ibidem*, la del *ius maletractandi* del 1202. En una cronologia que inclou també les llistes de queixes de les comunitats pageses que estudiaren tant Bisson com Salrach. Pere Benito aporta proves de l'ús sistemàtic que fan alguns senyors dels seus

1

2

5

8

11

12

14

16

temes-1)

drets jurisdiccionals i d'una ofensiva judicial a partir del 1225 que consagra l'adscripció definitiva del pagès a la gleba. En una de les darreres tesis doctorals consagrades a la pagesia de remença, Rosa Lluch Bramon (*Els remences. La senyoria de l'Almoïna de Girona als segles XIV i XV*, Girona: 2005) va poder documentar amb una precisió excepcional els cobraments dels mals usos en el marc d'una comptabilitat senyorial dels segles XIV-XV, és a dir, poc abans de l'esclat del conflicte remença. Rosa Lluch ha demostrat que la remença, lluny de lligar els pagesos als masos, es convertí en una font d'ingressos per als senyors, alhora que es matisa el tòpic segons el qual hi hagué un augment espectacular dels diners cobrats pels mals usos després de 1348 que justificaria l'alçament pagès. Aquestes dues tesis són un bon exemple del que realment ha canviat des de Vicens en la comprensió dels remences. Els medievalistes dels darrers decennis s'han esforçat per fer una història social de la pagesia catalana a partir d'unes fonts extraordinàriament riques, que Vicens no va arribar a consultar. Ens referim a la documentació senyorial, procedent d'institucions eclesiàstiques o famílies nobiliàries, i la notarial, que es conserva en quantitats sorprenents per a la baixa edat mitjana. Amb monografies locals o estudis de dominis s'ha pogut avançar molt en el coneixement dels nivells de vida dels remences de la baixa edat mitjana, i de quina manera els afectava el seu estatus jurídic. Són molt nombrosos els treballs que han partit del buidatge d'un capbreu o un inventari senyorial per donar nom i ubicar en l'espai els masos on vivien els remences. Aquesta perspectiva es troba per exemple en els treballs de Mercè Aventín, especialment en el llibre *La societat rural a Catalunya en temps feudals: Vallès Oriental, segles XIII-XVI*, de 1996. Aquest millor coneixement dels remences, a partir de les fonts que il·lustren la seva activitat econòmica i social, ha fet possible analitzar des d'una nova òptica les intervencions de la monarquia que es concretaren en unes conegudes constitucions de corts, tal com descriu Víctor Farías en el seu article «Entre ofensiva monàrquica i resistència senyorial: sobre els orígens de la servitud dels homes de mas a la Catalunya dels segles XII-XIV», publicat a *Recerques*, 45-46 (2003). Finalment, l'edició de fonts abasta fins i tot la temàtica més directament relacionada amb el conflicte estudiat per Vicens. El millor exemple és, sens dubte, l'edició de les primeres reunions dels remences en el «sindicat» del 1448, a càrrec de M. Mercè Homs (Girona: 2005).

També s'han fet progressos en l'àmbit de la ideologia que podia justificar l'asserviment, sobretot a càrrec de Paul Freedman, que utilitza l'exemple dels remences en el seu

volum *Images of the Medieval Peasant* (Stanford: 1999). Però aquest és un dels camps més descuidats per la recerca i on les possibilitats d'estudi són encara prou àmplies, sobretot si es té en compte el recent interès pels esclaus medievals a Catalunya.

Tots aquests estudis i d'altres han fet avançar considerablement el nostre coneixement de la servitud pagesa a Catalunya, i en molts sentits han deixat obsoletes les pàgines escrites per Vicens i els seus contemporanis, però en recullen l'esperit de superació i rigor científic. Més que mai entronquen la producció historiogràfica catalana amb les recerques que paral·lelament es duen a terme en altres regions de l'Occident europeu. Avui coneixem molt millor que no pas fa cinquanta anys la multitud de formes que pren la servitud pagesa durant l'edat mitjana arreu d'Europa. En els darrers anys hi ha hagut diversos col·loquis que s'han centrat en aquesta qüestió i que permeten relativitzar l'excepcionalitat del cas català. En són un bon exemple els dos que coordinaren Monique Bourin i Paul Freedman: *Forms of Servitude in Northern and Central Europe. Decline, Resistance, and Expansion* (Brepols: 2005) i «La servitude dans les pays de la Méditerranée occidentale chrétienne», publicat a *Mélanges de l'École Française de Rome*, 112-2 (2000), als quals s'afegeixen, entre altres, la setmana d'estudis medievals d'Estella del 2001, «Señores, siervos, vasallos en la alta edad media», i el que recentment ha editat Nicolas Carrier, *Nouveaux servages et société en Europe (XIIIe-XXe siècle)* (Rennes: 2011), on es donen a conèixer les darreres aportacions d'especialistes en aquest tema d'Anglaterra, Itàlia o França. És, doncs, una excel·lent oportunitat per situar millor els remences en el context de la història de la pagesia europea medieval que Jaume Vicens Vives no hauria deixat passar de llarg. ■